

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РЕГІОНУ ТА ПРОЦЕСІВ РЕГІОНАЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Євген Рябінін,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету

Стаття присвячена одній з актуальних проблем сьогодення – питанню регіоналізму. Аналізуються різні підходи до трактування таких понять, як «регіон», «регіоналізм». Наводяться різні класифікації щодо процесів регіоналізму, а також подається авторське бачення вищезазначеної проблеми.

Ключові слова: *регіон, регіоналізм, сепаратизм, регіональна політика.*

The article is dedicated to one of the pressing problems of nowadays – the matter of regionalism. Different approaches to interpreting such issues as «region» and «regionalism» are analyzed. Various classifications as for regionalism processes are presented, besides the author's viewpoint as for above-mentioned problem is given.

Keywords: *region, regionalism, separatism, regional policy.*

Провідні політики Європи неодноразово наголошували: «Європа майбутнього – це Європа регіонів». Регіональному розвитку держав приділяється величезна увага, оскільки соціально-політична стабільність держави залежить від рівня розвитку її регіонів. Тому Європа давно пройшла шлях децентралізації влади, яка в європейській правовій доктрині звичайно розглядається як делегування органам державної влади різних адміністративних повноважень на місцевий рівень на користь суспільних представників [4, с. 28]. У результаті регіони були наділені компетенціями самостійно вступати у відносини зі своїми можливими партнерами по іншій бік кордону. Дотримання такої послідовності сприяє реалізації державної зовнішньої політики через прикордонні зв'язки та ведення транскордонного співробітництва.

Політичне сьогодення характеризується процесами глобалізації. Але останнім часом напрошується висновок про те, що світ перейшов до стадії згасання глобалізаційних процесів, та дедалі частіше йде мова про регіоналізм. Тобто кожна країна, боячись розчинитися на політичній карті світу, намагається заявити про себе якомога голосніше. Те ж саме відбувається із регіонами в межах тієї чи іншої країни. Цим й обумовлюється актуальність статті.

Питання регіоналізму в нашій країні почали обговорювати з відновленням незалежності, хоча це питання в Європі стояло на порядку денному ще з другої половини ХІХ століття. Вже в той час зародилась думка, що уніфікація усіх сфер суспільного життя йде в розріз зі збереженням культурних та історичних традицій, яке може забезпечити лише регіоналізм.

З часом концепції регіоналізму ставали більш насиченими та поширювалися на літературу і мистецтво, різні галузі науки. Цей процес був закономірним, тому що доіндустріальна та індустріальна стадії розвитку цивілізації не потребували регіональної структуризації суспільства. Сьогодні напевне можна сказати, що чим частіше з'являються ускладненні суспільні структури, то більш варіативним стає саме майбутнє.

У кожному конкретному випадку прояву регіоналізму слід виділяти два аспекти: історико-культурний та політичний. Перший має конструктивний характер та пов'язаний з протиріччями знеособлювання місцевих традицій, стиранням кордонів між культурними

спільнотами. Інший відрізняється тяжінням до сепаратизму, руйнування наявних державних структур. Росія та Канада, колишня Югославія, Україна та Бельгія – беручи до уваги всі відмінності цих країн, вони стикаються з аналогічними регіональними проблемами [7, с. 23].

Слід відзначити, що політичний регіоналізм певною мірою є наслідком неправильного та штучного «шматування» політичної карти світу протягом першої половини ХХ століття, коли народи та регіони, які належали до одного історико-культурного сегмента, ставали частиною зовсім іншого. Усім відомо, що трапилося з українськими землями, які довгий час перебували під владою не лише різних імперій, а й у межах різних культурних суспільств. Тому сьогодні ми маємо різкі протиріччя по лінії «Схід – Захід» в Україні.

Що таке регіоналізм та які в нього переваги та недоліки? Перш ніж розглянути це питання, вважаємо за необхідне проаналізувати поняття «регіон».

Регіон завжди був, є і буде фундаментом і опорою держави. Те, що відбувається в регіонах, багато в чому формує динаміку політичних і соціально-економічних процесів у державі й одночасно визначається «температурою» всієї політичної системи країни. На сьогодні питання регіональної політики, регіоналізму й елементів регіонального сепаратизму дуже гостро стоять на порядку денному багатьох розвинених європейських держав. Так, відомі проблеми, з якими стикається Іспанія від діяльності сепаратистів організації ЕТА, є сепаратистські настрої в Бельгії, на півночі Італії. Україна не є винятком [7, с. 27].

Досі не досягнуто консенсусу щодо однозначного універсального визначення поняття «регіон». Це зумовлено безпосереднім чи опосередкованим впливом низки суб'єктивних та об'єктивних чинників. Розбіжність у методологічних підходах, різне, часом протилежне ідейно-політичне трактування, полісемантичність і різноманітність смислових відтінків практично унеможливають формулювання структурованого, уніфікованого та загальноприйнятого визначення.

У міжнародній практиці під регіоном розуміють сукупність декількох держав (Близькосхідний регіон, Балканський регіон тощо). Коли йдеться про внутрішньополітичні і внутрішньоекономічні проблеми окремих держав, під регіоном мається на увазі й адміністративний район і навіть позаадміністративну територію, виділену за певною ознакою для вирішення конкретної проблеми [7, с. 27].

Варто зазначити, що в різних мовних середовищах у поняття «регіон» вкладають відмінне значення або використовують інші відповідники. Яскравий приклад – Німеччина, де “Land” – «земля», що є відповідником терміна «регіон», а не “regionen”, на які саме поділяються землі. Власне, слово «регіон» походить від латинського “regere”, яке спочатку означало «проводити межі», а згодом набуло значення «керувати». Логічно, що вперше розподіл на регіони – “region” – здійснили в епоху Римської імперії: імператор Августин у такий спосіб оптимізував адміністративне управління. Вже в Середньовіччі під терміном «регіон» розуміли такі поняття, як «країна», «область» – тобто певні території зі специфічними рисами, які вирізняли їх із-поміж інших.

Французький соціолог Б. Пош зазначає, що поняття «регіон» почали часто вживати у XVIII ст. як протиставлення національній державі, роль якої зростала, а тому вона поступово, але впевнено утверджувалася як абсолютний гегемон. Лише з другої половини XIX ст. термін «регіон» активно увійшов у науковий і суспільно-політичний обіг, проте до сьогодні залишається об'єктом особливої уваги в академічних колах різних країн світу.

Отже, можемо зробити висновок про те, що регіон стає суб'єктом політики, а не лише об'єктом реалізації центральної влади. І це відбувається на тлі розвитку демократії та становлення громадянського суспільства.

У свою чергу, німецький дослідник Р. Хрбек зазначав, що регіоном можна вважати певну територіальну одиницю, яка, окрім певних фізико-географічних особливостей, обов'язково має характеризуватися такими ознаками:

етнічна, лінгвістична, культурна і релігійна схожість, що визначає регіональну ідентичність населення цієї території;

спільне історичне минуле;

політичні особливості, які викликають відчуття єдності та вирізняють регіон з-поміж інших [1, с. 10].

Шотландський учений М. Кітінг зазначав, що доцільно розглядати регіон як комплексний феномен, який виражений у трьох основних площинах: територіальній, функціональній і політичній. У першому випадку його визначають лише як територіальну одиницю. Проте він зауважує, що залежно від конкретних обставин поняття території може суттєво змінюватися. В узагальненому значенні регіон слід розглядати як проміжний рівень між державою та місцевими громадами.

Також важко визначити регіон у його функціональній площині. Як вияв певної культурної чи лінгвістичної самобутності і найбільш дієвий важіль у соціальній сфері, він міг би бути оптимальним засобом економічного розвитку.

Регіон у політичній площині тлумачать як самостійний політичний простір, що визнають інші суб'єкти політичного процесу і в якому ухвалюють та реалізують певні рішення [1, с.13].

У рамках Ради Європи було опрацьовано власну класифікацію, у якій взято до уваги становище сучасних регіонів країн-членів і для якої основоположними стали їх правовий статус, визначений у конституції, та обсяг законодавчо закріплених повноважень:

регіони, яким надана законодавча функція і статус гарантований конституцією або окремою угодою, укладеною на федеральному рівні (німецькі землі, бельгійські регіони);

регіони, яким надана законодавча функція і статус яких не закріплені конституцією або окремою угодою, укладеною на федеральному рівні (іспанські регіони, Північна Ірландія, Шотландія);

регіони, що мають право ухвалювати нормативно-правові акти з питань, які належать до їхньої компетенції та закріплені конституцією (чеські та більшість італійських регіонів);

регіони, уповноважені до ухвалення нормативно-правових актів, делегованих на регіональний рівень, у межах внутрішньодержавного права (Уельс та польські воєводства);

регіони, наділені адміністративними повноваженнями, але позбавлені законодавчої компетенції, які мають безпосередньо обрані органи регіонального урядування (шведські та датські провінції і французькі регіони);

регіони, наділені адміністративними повноваженнями, але позбавлені законодавчої компетенції, що мають органи регіонального урядування, які представляють інститути місцевого самоврядування (регіональні ради Фінляндії) [1, с.14].

Дж. Луфлін, відомий дослідник регіоналізму з Уельсу, запропонував найбільш вдало узагальнений поділ регіонів на чотири типи:

економічні регіони – території, які можна визначити за допомогою певних економічних характеристик і критеріїв;

історичні/етнічні регіони – території, що можна визначити завдяки наявності людських спільнот, які мають спільні історичні та культурні/лінгвістичні риси, відмінні від панівної культури національної держави;

адміністративні регіони – території, що використовують для здійснення певної політики чи обліку якихось даних;

політичні регіони – території, що відрізняються від інших наявністю демократично обраної ради або асамблеї, які, у свою чергу, формують самостійну владу і, таким чином, здатні діяти як незалежний політичний актор.

Фінський вчений А. Паасі стверджував, що регіони формуються під впливом соціально-просторових процесів, коли територіальні одиниці виокремлюються як частини

просторової структури суспільства, починають утверджуватися та помітно вирізнятися з-поміж різних сфер суспільної діяльності та свідомості [1, с. 16].

Ухвалення статусу регіону Комітетом регіонів у 1994 році внесло ясність до самого поняття регіону. Воно трактується як «територія, що представляє очевидну спільність з географічної точки зору або таку територіальну спільність, де є спадкоємність і численність населення розділяє певні загальні цінності та прагне зберегти і розвивати свою самобутність з метою стимулювання культурного, економічного і соціального прогресу» [6, с. 29].

Отже, проаналізувавши детально поняття «регіон», варто перейти до аналізу феномену регіоналізму.

Витоки регіоналізму знаходяться у давній історії людства. Вони пов'язані з появою та розвитком фізико-географічних умов та етносів, становленням державності, об'єднанням етносів, колапсом держав, появою та становленням релігійних конфесій, війнами, економічною експансією та багатьма іншими причинами. В результаті довгої та суперечливої історії населення земної кулі опинилося в різних умовах існування. Але серед них мало таких, які являють собою одну націю, один етнос так званих національних держав. Більшість держав є багатонаціональними, а інколи й багаторелігійними. До таких належать Росія, Україна, Німеччина, Китай, Франція тощо. Вони розташовуються на великих територіях з різними природними умовами.

Природно, нерівномірність матеріального розвитку регіонів спричиняє багато проблем у духовному житті, до якого відносяться політичні, правові, моральні, релігійні тощо. Як приклад можна навести країни Близького Сходу, Велику Британію, Росію, Грузію, колишню Югославію. Всі ці країни об'єднує схожість проблем, а саме – сепаратизм, тобто відокремлення регіону від цілісного утворення [5].

Слід наголосити, що регіоналізм – надзвичайно складне, багатовимірне явище, що впродовж останніх десятиліть набуло якнайширшого тлумачення, якому властива термінологічна та концептуальна неузгодженість. Фінський політолог П. Юкарайнен стверджує, що регіоналізм розуміють як рух за етнічні права, сепаратизм, децентралізацію держави, транскордонне співробітництво сусідніх регіонів. Регіоналізм – це природний органічний принцип територіальної організації соціальних, політичних, економічних і культурних процесів. Відсутність єдиного тлумачення регіоналізму є свідченням його наукової та політичної актуальності [1, с. 28].

Кітінг виокремлює шість основних ідеальних форм регіоналізму: консервативний регіоналізм (він прагне протистояти спробам модернізації усталених форм існування), буржуазний регіоналізм (він властивий економічно й індустріально розвинутим регіонам), модерністський регіоналізм (йому притаманні технократичний і деполітизований підходи до вирішення регіональних проблем), прогресивний регіоналізм (ґрунтується на засадах рівноправного розвитку всіх частин держави та справедливого перерозподілу ресурсів), популістський регіоналізм (вбачає основну загрозу для регіонів у централізаторській природі національної держави, властивий забезпеченим регіонам, які часто звинувачують центр у перерозподілі податків на користь менш розвинених територій), сепаратистський регіоналізм (найчастіше ґрунтується на домаганнях більшої самостійності націй від центру держави, до складу якої вони входять, чи національних меншин, що опинилися в межах інших держав) [1, с. 50].

Одна зі спроб класифікувати регіоналізм належить польському вченому П. Сліві. Він наголошує на комплексності явища і розрізняє три його виміри, які можуть спостерігатися як окремо, так і в поєднанні:

суспільно-культурний вимір. Він передбачає переконаність у власній ідентичності, самобутності, наявності системи поглядів, цінностей, інтересів і потреб, яку поділяє більшість членів громади;

економічний вимір. Він проявляється у специфіці чи рівні економічного розвитку певного регіону, наявності спільних чи принаймні схожих методів господарювання,

історично структурованої системи кооперативних зв'язків, внутрішньої взаємозалежності та загально визначених способів досягнення успіху;

політичний вимір. Він тісно пов'язаний із процесом артикуляції інтересів різних частин суспільства; чітко виявляється в наявності політичних рухів, що прагнуть реалізувати свої вимоги на державному рівні та намагаються отримати максимум важелів впливу на ситуацію у своєму регіоні [1, с. 45].

Іншу класифікацію запропонував уельський дослідник Дж.Луфлін. Він трактує регіоналізм як політичний напрям, що намагається посилити контроль регіонів за своїми політичними, економічними та соціальними справами створенням політичних та адміністративних інституцій із законодавчими повноваженнями. Відповідно, вчений виділяє три основні форми регіоналізму:

1. державний громадянський регіоналізм, який проявляється у вимогах справедливого ставлення держави до всіх без винятку регіонів на засадах рівноправності та неупередженості;

2. поміркований автономний регіоналізм, при якому місцева еліта намагається перебрати на себе більшість повноважень, аби контролювати справу регіону, зазвичай обґрунтовуючи свої вимоги правом етнічних і мовних груп на автономію;

3. радикальний сепаратистський регіоналізм, який полягає у прагненні регіональної спільноти утворити незалежну державу за принципом права на національне самовизначення; фактично ця форма регіоналізму рівнозначна сепаратизму [1, с. 47].

Одним із постулатів теорії нового регіоналізму є пояснення причини його виникнення як відповіді на процеси глобалізації, що розгортаються в світі, а отже, необхідності пошуку шляхів інтеграції економіки усіх територій Європи (навіть тих, що належать до її периферії) у світову систему ринків праці та капіталу. Заслуговує на увагу концепція децентралізації бідності, тобто пояснення регіоналізму як свідомого передання національними урядами на регіональний та місцевий рівень функцій, які держава не спроможна була задовольнити, зокрема з огляду на її зобов'язання. Водночас, місцеві та регіональні органи влади, усвідомлюючи свою неспроможність реалізувати додаткові завдання, шукають механізми кооперування з приватним та громадським секторами.

Разом з тим, концепція нового регіоналізму, яку досить часто називають третім шляхом регіональної політики, пропонує об'єднати централізований (згори вниз) та децентралізований (знизу догори) підходи до вирішення проблем регіонального розвитку [2, с.79].

У державах, в яких регіональні проблеми мають особливу актуальність, існують наступні варіанти децентралізації влади:

існування регіонів, які мають почуття регіональної ідентичності, але вони не схильні самостійно вирішувати проблеми. Вони застосовують стратегію пристосування;

вимоги культурної автономії – мова, релігія, зберігання місцевих етнічних традицій;

артикуляція економічних інтересів;

політичні гасла, які націлені на зрушення в наявній системі розподілення влади;

сепаратизм за наявності сформульованої ідеології.

Найбільш типовими причинами регіонального сепаратизму в сучасному світі є:

етнорелігійна різноманітність держав (Кіпр, Ліван);

непланомірний економічний розвиток;

сепаратизм відсталих (Чечня) та розвинених регіонів (Словенія, Каталонія, Фландрія, Квебек);

прагнення до більшої ефективності щодо використання ресурсів (Чехія, Словенія);

полегшення об'єднання з іншою державою (Молдова, Чечня);

збереження культурних та національних цінностей (Абхазія, Придністров'я, Трансільванія, Країна басків, Східна Україна);

розподіл сфер геополітичного та економічного впливу в світі (орієнтація Чечні та Боснії на мусульманський світ, Хорватії – на Німеччину, Сербії – на Росію, Квебека та Валлонії – на Францію) [3].

Існує думка, що вирішення регіональних проблем шляхом дроблення наявних держав є тупиковим шляхом, оскільки спричиняє нестабільність. Система міжнародних відносин повинна бути вдосконалена так, щоб вона увібрала в себе не лише національні держави, а й народи, які не мають своєї держави. Але, на наш погляд, такі ідеї підтримують глобалісти, які не поважають культуру, традицію, історію кожного народу та прагнуть зробити з людства невиразний натовп.

Отже, навівши думки відомих теоретиків щодо регіоналізму, вважаємо за доцільне дати власне трактування поняттю «регіоналізм», під яким ми розуміємо процес сегментації країни на регіони за їх культурно-історичним, лінгвістичним, етнічним, економічним виміром, які використовуються політичними силами для відстоювання інтересів регіону.

Як бачимо з поданого аналізу, процеси регіоналізму мають як позитивні, так й негативні риси. До позитивних відноситься те, що регіоналізм сприяє:

в культурно-етнічному аспекті – зберіганню та укріпленню культури та традицій етносу регіону, запобігав розмиванню культури того чи іншого етносу в різноманітності світових культур, запобігав поглинанню мас-культурою;

в економічному аспекті – посиленню економічного потенціалу, а також, у разі високого економічного рівня, розвитку транскордонного співробітництва із сусідніми регіонами, які здебільшого мають подібну господарську структуру, історично розвиваючись у межах однієї країни (наприклад, західні регіони України та східні польські воєводства розвивалися в Речі Посполитій, потім в Австро-Угорській імперії, східні регіони України та їх сусіди – в межах Радянського Союзу);

в політичному аспекті – політичній активізації населення, що сприяє залученню до політичного процесу та процесу прийняття рішень, а також активному політичному життю як регіону, так і держави в цілому.

Але регіоналізм має також негативні прояви, а саме:

в політичному аспекті – сприяє створенню ситуації, коли представники одного регіону позиціонують себе як кращими за представників інших регіонів, що може призвести до сепаратистських настроїв. Політична сила, яка прийшла до влади на загальнодержавному рівні, буде відстоювати інтереси свого регіону;

в етнокультурному аспекті – веде до міжнаціональних протиріч, що може спровокувати зіткнення аж до громадянської війни та розпаду країни;

в економічному – може призвести до створення економічного анклаву та розриву економічних відносин між регіонами. Часто це виникає в разі розділення регіонів за типами економічного господарювання, тобто аграрні, індустриальні, туристичні тощо.

Таким чином, необхідно зробити висновок про те, що попри позитивні моменти, регіоналізм несе в собі серйозний сепаратистський потенціал. Це означає, що керівництво країни повинно мати концепцію регіонального розвитку, проводити збалансовану регіональну політику, вчасно реагувати на регіональні політичні рухи з націоналістичним ухилом. На жаль, у деяких випадках (зокрема в Україні) регіональні протиріччя не вирішуються, а навпаки, загострюються політичними силами під час виборчих кампаній. Такі недалекоглядні політичні технології закладають серйозне підґрунтя для регіональних протистоянь, знизити градус яких буде дуже важко.

Варто наголосити, що керівництво країни та політичні сили повинні в центр своєї діяльності ставити інтереси конкретного громадянина, незалежно від його регіональної ідентичності, яка веде до політичної відокремленості, а отже, й до питання відокремлення того чи іншого регіону від країни. Тому регіональну політику держави слід реалізовувати на основі розробленої наукової концепції розвитку регіонів країни.

1. Калитчак Р. Г. Регіоналізм у європейських інтеграційних процесах / Р. Г. Калитчак – К.: Знання, 2007. – 303 с. 2. Лендбел М. Спеціальні інститути розвитку територій: європейський досвід // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / М. Лендбел – Київ: “Міленіум”. – 2001. – С.67-149. 3. Макарычев А. С. Регионализм и региональная культурная идентичность / А. С. Макарычев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www3.crimea.edu/tnu/magazine/scientist/edition11/n01102.html>. – Назва з титул. екрану. 4. Мунтян И., Пол В. Разработка новых правил игры в старых условиях // Том 3 Органы местного самоуправления в Восточной Европе, на Кавказе и Средней Азии / И. Мунтян, В. Пол. – Изд-во: Local Government and Public Service Reform Initiative. – 822 с. 5. Плешакова М. В., Дробышев Д. С. Регионалистика / М. В. Плешаков, Д. С. Дробышев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smartcat.ru/RegionEconomic/mortgageD.shtml>. – Назва з титул. екрану. 6. Семененко И. Группа интересов в Европейском союзе: региональный аспект / И. Семененко // Международная экономика и международные отношения. – 1998. – №4. 7. Симоненко В. К. Регионы Украины. Проблемы развития / Симоненко В.К. – Киев. – 1997. – 263 с.